

Prof. Dr. Ramiz Əskər

Babur şanlı türk tarixinin ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Onun cülus zamanı, yəni taxta çıxdığı vaxt aldığı ad belədir: əs-sultan üt-əzəm və-l-xaqan üt-mükkərrəm (yəni böyük sultan və ulu xaqan) Zəhiredin Məhəmməd Cəlaləddin Babur Padişahi-Qazi. O, Qazi Bürhanəddin, Xətayi, Cahən şah, Şeybani xan, Hüseyin Bayqara, Sultan Səlim, Qanuni Sultan Süleyman kimi həm hökmdar, həm də şairdir, əlavə olaraq, parlaq istedadlı nasir və mahir tərcüməçi, müxtəlif sahələrə dair dərin məzmunlu risalələr müəllifdir.

Babur 14 fevral 1483-cü ildə Özbəkistanın Əndican şəhərində doğulmuşdur. Onun atası, Fərqanə hakimi Ömər Şeyx Mirzə böyük Əmir Teymurun nəticəsi, anası Qutlu(ğ) Nigar xanım isə Çingiz xanın on dördüncü nəsilindən törəməsi idi. Dövlət idarəçiliyini öyrənməsi üçün atası Baburu hələ on yaşında ikən Əndicana vali təyin etmişdir. Bundan iki il sonra Ömər Şeyx Mirzə həlak olmuş, Babur 1494-cü ildə 12 yaşında Fərqanə taxtına çıxmışdır. Bu vaxt Səmərqənd hakimi olan əmisi Sultan Əhməd və Daşkənd hakimi olan dayısı Məhəmməd Fərqanəyə hücum etmişlər. Babur atasının sərkərdələrinin köməyi ilə bu hücumları dəf edə bilmişdir.

Babur siyasi rəqibi olan Şeybani xanla 1497-ci, 1501-ci və 1503-cü illərdə vuruşmuş, lakin hər dəfə məğlub olmuşdur. Şeybani xan teymurilərin önəmli şəhərləri olan Səmərqəndə yanaşı Buxaranı və Heratı da tutmuşdur. Babur məcburən Pamir istiqamətində geri çəkilməmiş, Hindiquş dağlarını keçərək Kabilə daxil olmuş və burada özünü şah elan etmişdir.

Şeybani xan 1510-cu ildə baş verən Mərv döyüşündə Şah İsmayıl məğlub olmuş və öldürülmüşdür. Babur səfəvilərin köməyi ilə 1512-1513-cü illərdə Buxara və Səmərqəndi yenidən ələ keçirmişdir. Lakin 514-cü ildə Çaldıran döyüşündə Şah İsmayılın Sultan Səlimə məğlub olmasından sonra Babur özbəklərin hücumları qarşısında geri çəkilmək məcburiyyətində qalmışdır.

Böyük baburilər imperiyasının (1526 – 1858) əsasını qoyması

Babur 1518-ci ildə Cənubi Əfqanıstana yürüş etmiş və Sind bölgəsini ələ keçirmişdir. Bir neçə il sonra Pişəvəri, Pəncəbi və Qəndəhari zəbt etmişdir. 21 aprel 1526-cı ildə isə Panipat döyüşündə Dehli sultanı İbrahim Ludini məğlub edərək öldürmüş, Dehli və Aqranı ələ keçirmiş, özünü Hindistanın hakimi elan etmişdir. Babur 15 fevral 1527-ci ildə Rana Saqanın başçılıq etdiyi hind ordusu ilə vuruşmuş, onu da yenərək Qazi titulu almışdır.

Babur 26 dekabr 1530-cu ildə Aqrada 47 yaşında vəfat etmişdir. Qızı Gülbədən bəyim özünün «Hümayunnamə» adlı kitabında atasının həyatının son aylarını müfəssəl şəkildə təsvir etmişdir. Onun yazdığına görə, oğlu şahzadə Hümayunun çox ağır şəkildə xəstələnəsi Baburu sarsıtmışdır. O, xüsusi bir ayinə əməl edərək oğlunun yatağı başına üç dəfə do-

lanmış, Hümayunun xəstəliyini öz üzərinə götürdüyünü bildirmiş, bunu gerçəkləşdirməyi sidq-ürəklə Allahdan niyaz etmişdir. Tezliklə Hümayunun vəziyyəti yaxşılaşmış və o, tamamilə sağalmışdır. Əvəzində Baburun səhhəti getdikcə pisləşmişdir. Bu dünyadan köçəcəyini anlayan Babur övladlarını (oğulları Hümayun, Kamran, Əskəri və Hindal mirzələri, qızları Gülrəng, Gülçöhrə və Gülbədən bəyimləri), bəylərini və sərkərdələrini yanına çağırmışdır. Hamının hüzurunda Hümayunu padşah təyin etmiş, elə həmin gün əbədiyyətə qovuşmuşdur. Aqrada dəfn

bailəri, tuyuqları, məsnəviləri, qitələri, mətlələri barədə «Seçilmiş əsərləri»nə yazdığımız ön sözdə geniş məlumat verilmiş, onlar müxtəlif ədəbi yönərdən yetərin-cə təhlil edilmişdir. Burada yalnız bir qəzəlini vermək istədik:

**Xəttin ara üzərini – səbzə içində lələ,
Ol çeşmi-pürxumarın – lələdə ki qəzələ.**

**Bütün pərilər, ey can, gərdində zarü heyran,
Guya erər nüməyan ay dövrəsində halə.**

Mehrü vəfani ağyar çox gördü səndən, ey yar,

naşi türkçə və farsca nümunələr də vermişdir.

Şairin digər bir risaləsi «Mü-bəyyəni-zəkət»dır (1521). Şair burada islamın hənəfilik tərifi ilə əlaqədar bəzi məsələlər (zəkat, xüms, əşar, xərac və s.) haqqında məsnəvi tərzində söz açır. «Kitab nəzminin səbəbi» qismindən anlaşıldığına görə, Babur bu əsəri övladları Hümayuna və Kamrana öyüd-nəsihət vermək məqsədilə qələmə almışdır. Şairin «Etiquadiyyə» risaləsi də dini mövzudadır. Babur bu əsərində dinin əsaslarını və fiqhi bir ilahiyatçı müsəlman alimi səviyyəsində bildiyini nümayiş etdirmişdir.

Babur eyni zamanda türk ədəbiyyatında ilk tərcüməçilərdən bi-

«Baburnamə» ingilis, fransız, alman, holland, ispan, türk, rus, yapon, fars, urdu və başqa dillərə çevrilmişdir. Əsəri ana dilimizə bu sətirlərin müəllifi və tanınmış alim Prof. Dr. Füzuli Bayat 2011-ci ildə bir-birindən xəbərsiz şəkildə tərcümə etmişlər.

Özbəkistanın Əndican şəhərində Beynəlxalq Babur Fondu və Babur yaradıcılığını öyrənmək üzrə beynəlxalq elmi ekspedisiya təşkil edilmişdir. Toplanan minlərlə kitab və sənəd «Babur və dünya sivilizasiyasında onun yerini» adlı xatirə muzeyində qorunur. Baburun Bakıda tərcümə və nəşr olunan kitabları da həmin muzeydə nümayiş etdirilir.

Xarici ölkələrdə Babur haqqında romanlar yazılmış, onun zəngin irsi ilə bağlı dərin araşdırmalar aparılmışdır. Böyük siyasi xadim və alim Cəvahirəl Nehru Baburun fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək yazmışdır: «Baburun Hindistana gəlməsi ilə böyük tərəqqi yarandı, yeni stimullar həyata, incəsənətə və memarlığa nəfəs verdi, mədəniyyətin digər sahələri isə qarşılıqlı təmasa keçdi. Babur valehedici şəxsiyyət idi, İntibah dövrünün tipik hökmdarı, cəsur, bacarıqlı insan idi, o, incəsənəti, ədəbiyyatı sevirdi, həyatdan zövq almağı xoşlayırdı». Bu fikri elə həmin dövrlərdə Orta Asiyada və Hindistanda qələmə alınmış «Tarixi-Rəşidi», «Hümayunnamə», «Tarixi-Hümayun şah», «Əkbərnəmə», «Təbəqəti-Əkbəri», «Tarixi-Fəriştə», «Cahangirnamə» kimi tarixi qaynaqlarda göstərilən faktlar da təsdiq edir.

Əndicanda Baburun adını daşıyan yüz hektarlıq xatirə parkında onun simvolik məzarı da var. Qırğıstanın Oş şəhərində yerləşən Süleyman dağındakı Baburun evi pir kimi ziyarət olunur. İnanca görə, evdəki mehraba istiqamətlənmiş diz izləri Babura məxsusdur.

1992-ci ildə təsis edilmiş Babur fondunun Özbəkistanda və dünyada apardığı bütün işlərə görkəmli baburşünas alim, böyük vətənpərvər və ziyalı Zakircan Məşrəbov rəhbərlik edir. Onun təşəbbüsü ilə Babur və baburilərlə bağlı bir sıra kitablar yazılmış, xüsusi «Babur ensiklopediyası» tərtib və nəşr edilmişdir. Zakircan Məşrə-

Böyük sultan, ulu xaqan Babur

olunmuş, vəsiyyətinə uyğun olaraq qəbri 1539-cu ildə Kabilə köçürülmüşdür. 1646-cı ildə nəvələrindən Cahən şah (Tac Mahal tikdirən) onun Baği-Babur adlı bağda yerləşən qəbri üzərində bir məqbərə ucaltmışdır. 1842-ci ildə baş verən zəlzələdə zərər gören məqbərədə bərpa işləri aparılmışdır.

Baburun qurduğu dövlət 332 il öz varlığını davam etdirə bilmişdir. 1858-ci ildə baburilər səltənətinə son qoyulmuş, Hindistan rəsmən İngiltərənin müstəmləkəsi, 1877-ci ildə isə Viktoriya Hindistanın kraliçası elan edilmişdir. Babur irsinə sahib çıxan dövlətlər arasında Hindistan, Pakistan, İran, Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan və Qırğızıstan kimi ölkələr vardır.

Yaradıcılığı

Babur çağatay ədəbiyyatının Əlişir Nəvayidən sonra poeziyada ən uca zirvəsidir. O, divan ədəbiyyatı janrlarında 119 qəzəl, 18 məsnəvi, 210 rübai, 50 müəmma, 19 qitə, 15 tuyuq, 18 tamamlanmamış qəzəl, 3 nəzm, 16 müsərra beyt, 5 müfrəd və 4 mənsur əsər yazmış və bunları iki divanda toplamışdır. Bundan əlavə, onunfarsca yazılmış 2 qəzəli, 12 rübaisi, 8 qitəsi, 17 mətləsi və 1 mənsur əsəri də mövcuddur. Biz 2011-ci ildə Baburun «Seçilmiş əsərləri»ni tərtib və nəşr etmişik və orada şairin 500 civarında lirik əsərini bir arada vermişik.

Baburun şux və oynaq qəzələri, ictimai-fəlsəfi məzmunlu rü-

Cövrü cəfanı bisyar qıldın mənə həvalə.

**Hicrində, ey pəriru, gözümdən uçdu uyğu,
Hər gecə dana doğru işimdir ahü nalə.**

Üzümə baxsan, ey yar, görəsən yüz qüssə var,

ridir. O, dövrünün ən məşhur din və təsəvvüf adamlarından biri olan Xoca Übeydullah Əhrarın «Risaleyi-validiyyə»sini fars dilindən türkçəyə tərcümə etmişdir.

Mütəfəkkir şair 1504-cü ildə «xətti-baburi» adlı xüsusi bir əlifba icad etmiş, türk dilinin fonetikasını daha dolğun əks etdirən həmin əlifba ilə Qurani-kərim yazdırmışdır.

Babur 26 dekabr 1530-cu ildə Aqrada 47 yaşında vəfat etmişdir. Qızı Gülbədən bəyim özünün «Hümayunnamə» adlı kitabında atasının həyatının son aylarını müfəssəl şəkildə təsvir etmişdir. Onun yazdığına görə, oğlu şahzadə Hümayunun çox ağır şəkildə xəstələnəsi Baburu sarsıtmışdır. O, xüsusi bir ayinə əməl edərək oğlunun yatağı başına üç dəfə dolanmış, Hümayunun xəstəliyini öz üzərinə götürdüyünü bildirmiş, bunu gerçəkləşdirməyi sidq-ürəklə Allahdan niyaz etmişdir. Tezliklə Hümayunun vəziyyəti yaxşılaşmış və o, tamamilə sağalmışdır. Əvəzində Baburun səhhəti getdikcə pisləşmişdir...

Eşqində Babur yazar bu növ yüz risalə.

Zəhiredin Məhəmməd Baburun yaradıcılığında risalələr çox mühüm yer tutur. Bunlardan «Əruz risaləsi» (1523-25), adından da göründüyü kimi, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə həsr olunmuşdur. Risalə əruz vəznində türkçə və farsca yazılmış əsərlərdən fərqlidir. Müəllif əsas diqqətini türk əruzuna yönəlmiş, bizə xas olan şeir şəkillərindən tuyuq, qoşuq, tarxani, öləng və digər janrları etraflı təhlil etmişdir. Babur bu əsərində əruzun 21 bəhri və 272 vəznini haqqında geniş məlumatla ya-

Baburun ən önəmli əsəri çağatayca yazdığı «Baburnamə» (digər adları: «Vəqayə» və «Baburun xatirələri») əsəridir. Türk-islam ədəbiyyatı tarixində memuar janrında yazılmış ilk əsər olan «Baburnamə»də müəllif 1494-1529-cu illər arasında Orta Asiyada, Əfqanıstanda və Hindistanda baş verən bütün hadisələr, öz həyatı, o dövrün siyasət, elm və ədəbiyyat xadimləri haqqında məlumat vermişdir. «Fərqanə», «Kabil» və «Hindistan» adlanan fəsillərdə regionun flora və faunası, coğrafiyası, etnoqrafik özəllikləri barədə geniş bilgi var. Hələ müəllifin öz sağlığında böyük əks-səda doğuran

bov Özbəkistan Prezidenti Ş.Mirzizoyev tərəfindən «Fədakarane xidmətləri üçün» ordeni ilə təltif edilmişdir.

Hər il fevralın 14-də Özbəkistanın hər bir yaşayış məntəqəsində Zəhiredin Məhəmməd Babur anadan olmasının ildönümləri (bunların yuvanlıq rəqəm olub-olmaması önəmli deyil) təntənəli şəkildə qeyd edilir, müxtəlif forumlar, konfrans və simpoziumlar, festival və şənliklər keçirilir, türk dünyasının bu böyük qılınc və qələm baha-hadirinin xatirəsi yad olunur. Azərbaycan alimləri də bu tədbirlərdə mütəmadi olaraq iştirak edirlər.